

FEKETE ÉS FEHÉR MARIONETT

Pályi András: *Kövek és nosztalgia*
Szépirodalmi, 1989. 308 oldal, 55 Ft

Németh Gábor: *Angyal és bóbu*
Pannon, 1990. 113 oldal, 60 Ft

Kíméletlen választási kényszer, egymást szüntelen kiátkozással fenyegető vagy elnyeléssel kecsegtető embercsoportok. Hit és hitetlenség, „örök” bal- és jobboldal, poligám és monogám emberfaj dzi-hajtja egymást, szobosztikus logikával hadakozva az elme mélyebb rétegeinek döntése mellett. Így volt a film feltalálása előtt, és túl is élte annak kiszínesedését, de Sakország igazi virágkora stíluszerűen a fekete-fehéren rögzített eseményeké, amit, akár a rokokót a zöld-rózsaszín, ez a két véglet idéz majd fel minden korok számára – az éveket nézve nagyjából 1914–68. E kor előftételeiben nőnek föl Pályi hősei, a szüleikkel való totális szembefordulás eltökéltségével. A katolikus alsó középosztálybeli szülők (legalábbis lát-szatra) zord erkölcsi ellen a baloldali ideológia kínál fegyvert – így, nonkonformizmusból válnak megalkuvókká. A MOZDULATLAN fiúszereplője úttörő-nyakkendőben megy templomba, és nemi izgalmat érez, amiért nem tér-del le a régi kövek közt; az ELLENFORRADALOM-É sajátos férfivá avató szertartást eszel ki, apja helyett egy kommunista mártírt választ magának a temetőben. A két évvel korábbi forradalomban meghalt barátját is megtagadja. „Az osztályharc, igen. Felszabadult, ha az igaz oldalon állsz.” A „felszabadulás” ismét erotikus élményt jelent – akár a húszas években, a baloldali generációk gondolkodásában elválaszthatatlanul összekapcsolódott a kettő, bár a hivatalos ideológusok soha nem ígértek ilyesmit. (Nem lévén közismert, Wilhelm Reich se kivétel.) Az öntudatlan hazugság emléke egyre kínosabbá válik, amint évről évre fölértékelődik a szülői „naftaliniszagú, reakciós kártyabarlang” kispolgári tisztessége. A novellák sorából miniatűr Bildungsroman alakul, a fanatizmus csapdájának regénye.

A kíméletlen emlékbölcöslés kissé Mándy-ra emlékeztet, míg a kettős nevelés témája és a sok véres drasztikum – egy klasszikus bon-

mot új változatával – arra a novellára, amit Csengey Dénes mindig is meg szeretett volna írni. A kívánatosnál inkább Pályi András követi, az emlékezetes TIED A KERT ciklus (1975–77) szerzőjét; annak az izgalmasabb novellatpusnak fölhangzott vívmányai adják az ANTOS JUTKA vagy A NYUGAT IMÁDATA bűvös hangulatát.

Az említett vívmányok legfontosabbika „az aromák új világtrendje”, ahogy az érzéki benyomás pillanatnyi, logikán túli kapcsolatot hoz létre két idegen dolog, két egész önállósuló részei közt. Az összetettség, célszerűség mozzanata itt lényegtelen: intuíció működik, de nem a szó kanti értelmében. A NYUGAT IMÁDATA elvtelen publicistáját, egy „közéleti hiéna” elvtárs vejét az első külföldi útján megismert gazdag kávé- és teavászték kiragadja megszokott életéből: „...ősi, tudattalan (nosztalgia) is tartalmazott... oly mélyről jött elő, hogy semmiképp sem emlékezhetett rá, talán az anyatej íze, hi tudja”. (83. o.) Cél „az érzékek újrenevelése”, amiről S. Sontag írt a „radikális mellérendeléssel” kapcsolatban, de itt kérérelhetetlen törvényként jelenik meg a benyomáskollázs. Közéleti rokona a baudelaire-i CORRESPONDANCES-tól Proustig terjedő szimbolista esztétika – csak hogy azóta kiderült, a „minden Egész” törhetően érzi magát, ahogy van: darabokban. A föltáruló titkok nem a világtrend mozaikkövecskéi, igazságuk a következő pillanatban már használhatatlan – az újságíró is hiába próbálja megismételni a teavásztalatot.

A későbbiekben egyre sűrűsödik az álom, fantaszüküm, misztika. Sikerült példája az E-MOZDULÁS, visszaút egy idegen és mégis gyermekkori emlékekkel teli épületbe, a bérház, kastély és kolostor keverékébe. A megkettőzött tudaton, időbeli ugráson alapuló fantaszüküs történetek már kevesebb meglepetést hoznak. Cortázar ismét népszerű fiatalkori írásait idézik (BABY, ÓSZ A HERTELENDY UTCA-BAN), míg a FEHÉR KERESZT EXPEDICIO úrromanikája inkább Ray Bradburyt. (Az említettekénél jóval vadabb erőkája figyelemre méltó eredménnyel küzd az ilyen tárgyú magyar szókészlet szűkösségével. Kevesen találják a túl áhstatos bibliai vagy túlságosan tárgyilagos orvosi kifejezések köré ennyire illő novellákat.)

A motívumok sorozata profán evangélium-félt formál: a megtagadott család, botrány a

templomban, a megkövezett hűlen asszony... A feltámadás története a TŰL, „éppen a milio-modik lelkész, a ki szerelmes lesz” (szerkesztői üzenet a *Magyar Salom* 1885-ös évfolyamából); ezúttal az öngyilkos pap szelleme meséli saját temetésén, és miközben folytatni, korrigálni próbálja a cselekményt. Pályi mesélőkedve, vérbő stílusa nem igazán alkalmas az ósrégi klisé megújítására; szándékához távolságtartó ironia lenne a megfelelő eszköz.

A hősök egyrészt menekülnek a vallásos tradíciótól, a „kövektől”, az itt és mostban élnek; másrészt kiirrhatalan marad a megváltás, az „idők teljességének” nosztalgijára. A jelen és az álló idő kettőssége a chartres-i katedrális előtt jut szintézisre valamiféle megvilágosodásban, a „*légnemű hű*” a Nap vallásában. „*Nappól lefelé, és nappá leszel. Te művelődésügyi főelőadó.*” A kötetet záró, vallomásos hangvételű BÚCSÚ A RÖVEKTŐL érdekes írás – de önmagában, novellaként értelmezhetetlen. Ösztönösen vagy megfontolásból, a szerző ragaszkodik a szintézisalkotáshoz, de annak szükségességéről e filozófikus csúcsponton éppoly kevéssé győz meg, mint korábban. (A realista és „szimbolista” novellatípusok, illetve az alakoskodó posztmodern ízlés meg a közvetlenebb, erőteljes érzelmi hatások keresztvezésének eseteiben.)

Képzletben szorosabbra fűzhetjük az egyes történetek kapcsolatát, úgy a legkönnyebben felejtethők: a casinovnyiknovellák és tucatabszurdok hullanak ki (A FILMES, PRÓBA-FELVÉTEL). Aminek fordítottja gyakoribb: lehetséges, hogy ez az anyag inkább regényformát kívánt volna. Így is az utóbbi két-három év legjelentősebb novelláskötetei közé tartozik, de a fejlődés sajnálatos megrekedését mutatja; az immár üzenőt éves MÁLYVASZÍN CSÉSZÉ-t semmiképp sem múltá felül írójára.

A rész több, mint az egész darabkája elv használhatósága egyre világosabbá vált a hetvenes évtizedben. 1990 legizgalmasabb és legszomorúbb kiadványából, a REJTŐZKÖDŐ LEGENDÁRIUM-ból tudhatjuk, hogy Király István is észrevette: „...a rész fontosságát kell hangsúlyozni”. (Ellentétben legtöbb professzortársával, ő megőrzött némi érzékenységet a korstílus iránt; gondolkodásának uniformizált merevsége mégsem engedte, hogy végiggondolja a problémának akár csak a társadalmi vetületét,

hogyan mi következik ebből az egyén és közösség viszonyában.)

Németh Gábor Empedoklész növekvő népszerűségére emlékezik: „...ettől a lényről felbátorodva írtam meg ezt a könyvet”. A filozófus elképzelése az evolúcióról: hogy míg együttműködve élőlényekként össze nem tapadtak, „*egyenként bolyongtak a tagok*” (A TERMÉSZETRŐL, 58. fragmentum), Bosch-képbe illő döbbenetes kifejeződése a részek önállóságának. A könyv a TISZTULASOR egy-egy töredékéhez fűrt lírai kommentárok gyűjteménye, középpontban magként egy hosszabb elbeszéléssel (KATHARMOI). A rövid szövegek hangulatot teremtenek az Empedoklész-mondat köré, szerencsés esetben fölragyogtatják azt (mint Füst ismert kísérlete a piros rózsát).

A töredékesség friss aktualitása összeér egykori divatjával – amint a szerző komoly szójátékkal mondja – a „*németh romantikában*”. Kleistől a NEGYEDIK DUINÓI ELŐGÍ-n át Wenders és Handke filmjéig terjedő áramlathoz kapcsolja az ANGYAL ÉS BÁBU cím; a történeti romantika ösztönkultusza nélkül vonzódik annak túlérzékenységéhez és menekülés-vágyához.

Nem mindennapi rosszuléttől írja: „A részek, amelyeket önhittén egy rendszer engedékeny elemeinek gondoltunk el... kihézik az érzékelés konvencióira épült harmóniát...” (46. o.) – kevesen vannak ilyen jól rosszul, ez (ha nem pszichedelikus élmény) inkább a Pályitól leírttal rokon röpké megvilágosodás: „...egy dallamszólány, egy gyermekkori étel szagmélke és egy hiálás félreérthetetlen állítás olvad össze a létezés nyelvén” (67. o.). A dédelgetett túlérzékenység, intenzív élményvágy találkozik az életforgácsok rajongó megbecsülésével. (Ahogy AZ ÉG BERLIN FELETT angyalai áhítoznak – hasznos kalóriatartalmától függetlenül – a csésze kávé melegére.)

A menekülésvágy gondosabban kidolgozott szólalmában is kulcsszó a szagmélke. Emlékezhetünk gyerekkorunkból a pohár vízbe cseppentett borra, a „gondolatnyi” rumra a diókrémbe, amihez képest csalódást okozott a legfinomabb receptorokat megbénító tömény ital. Az igazi aroma, a hűg oldat, tolerálhatatlan: „*minden fűszer fájdalmas hatású*” (42. o.). Talán szélesebb körben is érvényes ez – Isten, írja Németh, „*irritáció az orr nyálkahártyáján...*” (99. o.) – talán az élet is csökkentett,

tompított formájában élvezhető leginkább. A szövegek sora él az eltávolítás műfumaival, mint az álomban maradás, a betegség; a homo aestheticus pozíciója vagy a gerilla, a társadalomból magái erővel kiszakító rész mitológiája. Jelképes pillanata az Egyszarvúval szimbolizált Fogantatásé, világundorának végpontja a pusztulás-pusztítás; lövedék a Robbe-Grillet-re emlékeztető makacssággal visszatérő tárgy.

A lövedék réz-sárgája mint pupilla (A TERMÉSZETRŐL 84. fragmentuma szerint az „*ősi tűz*” vízbe burkolt darabkája) jelenik meg a KATHARMOI-ban. Azt a pillanatot ábrázolná, amikor az Angyal megjelenik – de a sárga szemű izlandi hölgy, Ingridur Todedsdóttir nem angyal: szirén, halál lánya, ha nem is sújt le a csapdába csalt hősré.

Szeretet és gyűlölet, életvágy és menekülés: mindvégig nagyon markáns ellentétpárok határozzák meg a szöveget, de nem hozhatók össze két csoportba, nem választ köztük a szerző, és (egy bátortalan kísérlet, a TRIANGULUM kivételével) nem jutnak szintézisre. A kötet vége a FEHÉR dolgok (a megértés, gyógyulás, a kegyelem) ars poeticája, de utána a ZÁRLAT a fekete (a kiszámíthatatlan, félelmetes, pusztító) jogát is elismeri.

Az árnyalatok gazdagsága, a pontos megfogalmazások komoly tehetségről árulkodnak; mondatai ritka tökéletességét alig érzékelteti, a familiáris ellenpontok közül kiszakítva a valóságosnál szecessziósabbnak mutatja egy-két példát: „...olyan ősz volt, mintha egy lál mélyén járnál, meg volna töltve mézzel, fénnel és sötétlél”, vagy a gyűlöletről: „mocskos kis csomó a zsigerek közt, folszőkik, mint a gyomorsav, szétmarja a száját”.

Akad ugyan közhely (mint az újabban szinte kötelező koprofág műfium, 60. o.), de összességében rendkívül elegáns az egész – elegáns a szó rossz, „elsikló” értelmében is. Fél tucatszor olvastam a rövid kis könyvet, nem mintha annyira tetszett volna, de másnap reggelre már semmire nem emlékeztem belőle. Oka talán a bipolaritás és a gömbszerkezet összeférhetetlensége, az egymást kioltó hatások interferenciája. Lineárisabb elrendezés megelőzhetné a zavart, és az egy éjszaka alatt összeomló építmények Déva vára óta közismert ellenszere: ember kell a közepébe.

Maga Németh érzi koncepciója bukkanóit,

be is számol ambivalens viszonyáról a linearitáshoz („nem bízom a történetben, és mégsem tudok lemondani róla”) és az állandó személyiség hiányáról (59. o.). Míg a mítosztorodékat gond nélkül kezeli, könnyedén száll le birodalmukba, az irodalommal szemben túlzott tiszteletféle és a mindent megírtak már fantómja lenyegeti némasággal. Személyiségüket a hagyományos realisták is maguk konstruálták; bár a konkrét tanács egy bírálathoz veszedelmesen megközelíti az illendőség határait, nem tudom, miért nem választ magának (bevált recept szerint) egy fikatív szerzőt. Egy bábut, egy félelmet – aki megírhatná az egész sikert.

Hajdú Gergely

A HALÁL TÜKRÉBEN ÉLT ÉLET

Csáth Géza naplójáról

Az utószót dr. Tóttós Gábor írta
Babits Kiadó, Szekszárd, 1989. 150 oldal, 80 Ft

A most először könyv alakban is megjelent napló csupán részlet Csáth feltehetően sokkal terjedelmesebb, egyelőre kéziratban lappangó önéletrajzi feljegyzéseiből. Eddig kézzel kézre vándorolt a napló; mostantól kezdve szabadon lehet csemegézni egy szenvedés történetéből. Mert mára történetileg szelfidült az, ami a megírás idején fékevesztett zűrzavar volt; s Csáth botrányok tűzjajátékára emlékeztető élete maga is példázattá nemesedett az utókor számára. Hiszen a szenvedő ember megszólíthatatlanságával kapcsolatos zavar helyett gyümölcsözőbb felfedezni és kimutatni létecsorsában egy korszak haláltusájának példázatát; s az egyéni test zsigereiben és ösztöneiben zajló bomlást is, csak hogy ne kelljen tanácsalattalul toporogni előtte, az utókor inkább a társadalmi test egészében próbálja antológ módon „megmagyarázni”, s ezzel a mérget ártalmatlanná tenni. Próbáljunk ellenállni a kísértésnek; a naplót olvasva csak a könyvben szereplő szavakat és mondatokat hallgas-